

МЕТОДИ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

ВСТУП ДО РОЗДІЛУ

Останнім часом науковці та практики приділяють усе більше уваги підвищенню рівня пізнавальної активності учнів, який, безумовно, забезпечує раціональність мислення, готовність ставити і розв'язувати дослідницькі задачі, посилення мобільності знань. У багатьох наукових публікаціях однією з головних цілей освіти визначається не стільки вивчення засад класичних фундаментальних наук, скільки розвиток активності, самостійності у навчанні.

Під активізацією навчально-пізнавальної діяльності розуміють підвищення рівня усвідомленого пізнання об'єктивно-реальних закономірностей у процесі навчання.

Кожен учитель застосовує в навчальному процесі свої прийоми активізації пізнавальної діяльності учнів, але досвід роботи одного вчителя не може бути механічно перенесений іншим учителем у роботу з іншим класом. У зв'язку з цим виникає потреба в теоретичному обґрунтуванні системи роботи вчителів з активізації пізнавальної діяльності учнів.

Безумовно, ступінь активності учнів є реакцією на методи і прийоми роботи вчителя, демонстрацією його педагогічної майстерності. Аналіз наукової літератури дозволив нам зробити висновок, що активними методами навчання варто називати методи, які максимально підвищують рівень пізнавальної активності школярів, спонукають їх до ретельного навчання.

Активна навчально-пізнавальна діяльність учнів має два аспекти: внутрішній (психолого-педагогічний) і зовнішній (організаційний). Внутрішній аспект активної навчальної діяльності учнів полягає в тому, що вона визначається такими компонентами, як інтерес до навчання, ініціативність у навчальній роботі, пізнавальна самостійність, напруження фізичних і розумових сил для розв'язання поставленої пізнавальної задачі. Саме розвиток цих компонентів складає необхідну умову організації активної навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Зовнішній аспект активної навчальної діяльності учнів полягає в тому, що до цієї діяльності необхідно залучити всіх учнів даного класу чи групи. Ця вимога може бути виконана тільки з допомогою умілого поєднання фронтальної, групової, індивідуальної роботи учнів, а також за допомогою сучасних засобів індивідуального навчання.

Учителю треба звернути увагу на розвиток пізнавального інтересу учнів, який проявляється у вигляді допитливості, активності, цілеспрямованості. Якщо діяльність викличе в учня інтерес, задоволення, радість, азарт, то можна сподіватися, що в дитини поступово виникне потреба в такій діяльності, отже, сформується стійкий пізнавальний інтерес до неї. Суб'єктивний шлях організації навчальної діяльності — це методи переконання, пояснення, інформування. Об'єктивний — створення умов, у яких в учня виникли б мотиви до навчальної діяльності, щоб він почав діяти. При цьому треба намагатися оптимально поєднувати методи як суб'єктивного характеру, так і об'єктивного.

Основна мета роботи вчителя з активізації пізнавальної діяльності учнів полягає в розвитку їхніх творчих здібностей. З психології відомо, що здібності людини, в тому числі й учнів, розвиваються у процесі діяльності. Засобом розвитку пізнавальних здібностей учнів є вміле застосування таких методів і прийомів, які забезпечують високу активність учнів у навчальному пізнанні. Методи і прийоми активізації, що їх застосовує вчитель, повинні враховувати рівень пізнавальних здібностей учнів, адже непосильні завдання можуть підірвати віру учнів у свої сили і не дадуть позитивного ефекту. Тому система роботи вчителя з активізації пізнавальної діяльності учнів повинна будуватися з урахуванням поступового і цілеспрямованого розвитку творчих пізнавальних здібностей учнів, розвитку їх мислення.

У процесі навчання учень здійснює різні дії, в яких беруть участь основні психічні процеси: відчуття, сприймання, уява, мислення, пам'ять та ін. Оскільки з усіх пізнавальних психічних процесів провідним є мислення, то можна сказати, що активізувати діяльність учнів означає активізувати їх мислення. Разом з тим треба пам'ятати,

що без бажання учня вчитися усі старання вчителя не дадуть очікуваних результатів. Звідси випливає, що потрібно формувати мотиви навчання, бажання учнів розв'язувати пізнавальні задачі.

Як відмічалось, активізація пізнавальної діяльності учнів тісно пов'язана з активізацією їх мислення. У мисленні школярів виділяють три рівні: рівень розуміння, рівень логічного мислення і рівень творчого мислення.

Розуміння — це аналітико-синтетична діяльність, спрямована на засвоєння готової інформації, що повідомляється учителем чи черпається з книжки. Учитель повідомляє нові факти, аналізує результати дослідів, виконує розумові операції (аналіз, синтез, абстракція, узагальнення) та застосовує прийоми розумової діяльності (порівняння, класифікація, означення). Учні слідкують за ходом мислення вчителя, за логічністю і несуперечливістю доведень, що вимагає від них певних розумових зусиль, певної аналітико-синтетичної діяльності.

Під **логічним мисленням** розуміють процес самостійного розв'язання пізнавальних задач. Логічне мислення, як і розуміння, теж є аналітико-синтетичною діяльністю, але між ними є суттєва відмінність за джерелом, дидактичною функцією і суб'єктивним переживанням. У процесі логічного мислення учень сам приходить до нових висновків, тоді як суть розуміння полягає в пізнаванні, усвідомленні і фіксації того, що сприймається і засвоюється. Логічне мислення розвивається під час евристичних бесід і лабораторних робіт, виконання логіко-пошукових завдань, застосування деяких прийомів роботи з підручником, розв'язування задач тощо.

Рівень творчого мислення формується при виконанні творчих завдань. Творчими завданнями у навчальному процесі вважають такі завдання, принцип виконання яких учням не вказується і в явному вигляді їм невідомий. За сучасними поглядами творче мислення здійснюється у три етапи. Перший етап характеризується виникненням проблемної ситуації, її попереднім аналізом і формулюванням проблеми. Другий етап — це етап пошуку розв'язку проблеми. На третьому етапі знайдений принцип розв'язку реалізується і здійснюється його перевірка.

В учнів потрібно сформулювати мотиви навчання, головним з яких є інтерес до предмета. Під пізнавальним інтересом до предмета розуміють вибіркочу спрямованість психічних процесів людини на певні об'єкти й явища оточуючого світу. Звичайно, учнів навчають не тільки тому, що їм цікаво. Навчання — це праця, що потребує великої напруги сил. І все ж стійкий інтерес учнів до предмета виникає через цікавість і допитливість і значною мірою визначає успіх учнів у навчанні.

3.1. МЕТОДИ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Активізувати процес навчання можна різними способами. Їх вибір залежить від багатьох умов, зокрема: а) від змісту навчального матеріалу; б) наявного обладнання; в) обсягу знань попередніх курсів та раніше вивчених тем; г) від рівня оволодіння прийомами навчальної роботи; ґ) рівня розвитку пізнавальних здібностей класу. Взагалі, серед способів активізації пізнавальної діяльності учнів слід виділяти основні та визначальні.

Проблемне навчання є найефективнішим способом організації активної пізнавальної діяльності учнів. Суть його полягає в тому, що під час вивчення нового матеріалу вчитель створює таку ситуацію, коли запропоноване навчальне завдання учні не можуть розв'язати за допомогою наявних у них знань, а повинні для цього здобути нові знання, оволодіти новими прийомами навчальної роботи, що в свою чергу вимагає від них обдумування, міркування. Результат проблемного навчання полягає не лише в глибших і міцніших знаннях або нових прийомах навчальної роботи, а й у тому, що мислення учнів набуває нових якостей, зокрема стає глибшим, жвавішим, гнучкішим. Учні ставляться критичніше до власних знань і матеріалу, який вивчається. Для проблемного навчання слід добирати навчальний матеріал, який потребує знання процесів утворення і розвитку (зміни) об'єктів, явищ, процесів про причинно-наслідкові зв'язки, залежності.

Найважливіша ознака уроку чи факультативного заняття проблемного характеру — це наявність у ньому проблемної ситуації. Тому, після відбирання навчального матеріалу потрібно продумати способи створення проблемних ситуацій. Найчастіше проблемна ситуація створюється під час експериментальних та дослідних завдань, виконання практичних робіт. Створена проблемна ситуація підлягає усвідомленню її учнями, пошукам шляхів розв'язання, поетапному її розв'язанню та оцінюванню з боку вчителя.

Другий спосіб створення проблемних завдань — це зіставлення двох і більше об'єктів, явищ для виявлення різних ознак схожості, відмінності. Щоб навчитися створювати проблемні ситуації, вчитель повинен уміти перебудувати і текст підручника, наприклад, якщо в тексті підручника спочатку подається загальний матеріал, а потім

розкриваються якісь причини, то проблемне запитання слід ставити під час переходу до пояснення; а якщо текст починається зі з'ясування причин, а потім розглядаються особливості процесу, явища, то для створення проблемної ситуації можна спочатку з'ясувати дані особливості і, поставивши проблемне запитання, пояснити їх.

У вирішенні проблемних ситуацій, створених під час вивчення нового матеріалу, важливе місце належить учителю, оскільки він є керівником, ведучим і від нього залежить оптимізаційний рівень проведених занять. Часто також організують часткове або повністю самостійне розв'язання проблемних завдань учнями. Це можливо тоді, коли учні розглядали аналогічний матеріал, або можуть скористатися аналізом наочних посібників, володіють прийомами знаходження причинно-наслідкових зв'язків, порівняння, узагальнення.

Проблемне навчання можна застосовувати протягом усього навчально-виховного процесу, оскільки воно не лише активізує розумову діяльність, а й сприяє швидкому формуванню прийомів навчальної роботи.

Серед інших способів активізації пізнавальної діяльності школярів — *організація системи самостійних робіт*, які є засобом засвоєння багатьох тем курсу. Метою таких видів робіт є не лише засвоєння знань, а й оволодіння різними способами навчальної роботи. Тому необхідна система таких самостійних робіт, яка забезпечує: а) їх однотипність; б) повторюваність; в) поступове ускладнення їх змісту; г) поступове ускладнення способів виконання завдань. Така система робіт має вирішальне значення в оптимізації навчально-виховного процесу.

Важливим в оптимізації навчального процесу є *розв'язання пізнавальних завдань (задач)*. Пізнавальне завдання складається із двох елементів — умови і запитання. Відмінність пізнавальних завдань і запитань полягає в тому, що на пізнавальне запитання можна відповісти зразу, а на пізнавальне завдання ні, тому що вирішення його потребує обміркованої відповіді, зіставлення умови і запитання, певного групування знань, які відомі учневі. Найскладніші пізнавальні завдання, пов'язані з пошуком способів їх розв'язання, мають проблемний характер. Такі завдання відносять до навчально-дослідницьких завдань і вони можуть розв'язуватися на факультативах.

Ігрова діяльність. З давніх-давен в Україні будь-які зібрання дітей супроводжувалися ігровою діяльністю. Через гру дитині надавалася змога заявити оточенню про свій позитивний потенціал. Саме у грі вправи активізували рухливість, розвивали процеси мислення, викликали в неї позитивні емоції.

Сьогодні гра контролюється системою суспільного виховання. У грі при цьому існує суб'єктивна свобода для дитини. Тут діти мають змогу самостійно (без допомоги дорослих) розподіляти ролі, контролювати один одного, стежити за точністю виконання того чи іншого завдання. Тут дитина виконує роль, яку взяла на себе, враховуючи свій досвід. Гра стає сьогодні школою соціальних відносин для кожної дитини. Під час гри вона ознайомлюється з великим діапазоном людських почуттів і взаємостосунків, вчиться розрізняти добро і зло. Завдяки грі у дитини формується здатність виявляти свої особливості, визначати, як вони сприймаються іншими, й з'являється потреба будувати свою поведінку з урахуванням можливої реакції інших. Упродовж життя людина грає ту чи іншу соціальну роль, що відведена їй у суспільстві. За життя людина програє близько ста ролей і до виконання кожної із них готується сама або її готує суспільство.

У процесі гри в учнів виробляється звичка зосереджуватися, самостійно думати, розвивати увагу. Захопившись грою, діти не помічають, що навчаються, до активної діяльності залучаються навіть найпасивніші учні.

Формування учня самостійною, ініціативною, вдумливою особистістю буде успішним, якщо вчитель потурбується про це з першого проведеного уроку. Одним із найперспективніших шляхів виховання активних учнів, озброєння їх необхідними вміннями і навичками є впровадження активних форм і методів навчання, серед яких провідне місце займають *навчальні ігри*.

Коли вчитель використовує на уроці елементи гри, у класі створюється доброзичлива обстановка, бадьорий настрій, бажання вчитися. Плануючи урок, учитель має зважати на всіх учнів, добирати ігри, які були б їм цікаві та зрозумілі.

У грі формується багато особливостей особистості дитини. Гра — це своєрідна школа підготовки до праці, у ній виробляється спритність, витримка, активність. Гра — школа спілкування дитини.

Ігри в школі, перш за все дидактичні, мають на меті привернути нестійку увагу дітей до матеріалу уроку, дати нові знання, змусити школярів напружено мислити.

Гра є найприроднішою і найпривабливішою діяльністю для учнів. Саме в іграх розпочинається невимушене спілкування дитини з колективом класу, взаєморозуміння між учителем і учнем. «Навчатись, граючись» — ця ідея цікавила багатьох педагогів і вихователів. Практично вирішити цю проблему зміг наш сучасник, нині добре відомий всім Ш. О. Амонашвілі. Він показав, як через гру можна увести дитину в

складний світ пізнання. Ш. О. Амонашвілі грає, спілкуючись зі своїми учнями. І це важливе вміння дорослої людини стати на один рівень з дитиною щедро винагороджується — блиском допитливих очей, жвавою активністю сприймання, широкою любов'ю до Вчителя.

Мистецтво розповідача завжди було невід'ємною частиною людської природи. Споконвіку казки, історії, притчі, міфи і легенди, а також анекдоти, порівняння й аналогії були засобами комунікації і навчання. Вони є в ранніх працях Аристотеля, в стародавніх греків, в Євангелії, байках Езопа, їх можна знайти в «Подорожі Гуллівера», у братів Грім і в «Фермі» Джеймса Оруела та наших рідних народних казках.

У сфері освіти історії можуть стати особливо ефективною формою комунікації. Крім того, історії можуть сприяти змінам, зростанню, навчанню та особистому розвитку.

Історії допомагають не лише зрозуміти фактичну інформацію, а й відчутти і побачити. Якщо ви сприймаєте інформацію не лише логічно, а й візуально та емоційно, вона швидше відобразиться у вашому мозку і залишиться там надовго, без будь-яких зусиль із вашого боку.

У найпростішій формі історія — це повідомлення про одну або декілька подій, реальних або уявних.

Для хорошої історії необхідні наступні елементи:

- герой або герої;
- сюжет;
- конфлікт;
- розв'язка.

У будь-якій історії обов'язково описується подія або пригода, коли герой або героїня зустрічаються з проблемою, яку намагаються вирішити. Якщо, слухаючи історію, ви не лише отримуєте задоволення, а й можете ототожнити себе з її героями, якщо описані в історії проблеми схожі на ваші власні, — ця історія, звичайно, матиме для вас особливий сенс. Вам буде набагато цікавішим і сам сюжет, і те, «що буде далі».

Історію можна назвати метафорою, якщо слухач ототожнюється з її героями, може провести паралель між сюжетом і особистим життям і виносить для себе певний урок або розуміє приховане повідомлення.

Уже сотні років історії використовують для того, щоб навчати, надихати, мотивувати і попереджати. У ті дні, коли ще не було писемності, історії допомагали передавати з покоління в покоління важливу інформацію. Деякі з них присвячені політиці, релігії або війнам, дехто

намагається розкрити через них сенс життя. Історії можуть бути романтичними, сатиричними, провокаційними і навіть підірвати існуючі засади і традиції.

Але чому саме вони стали улюбленою формою комунікації? Коли інформацію можна передавати тільки в усній формі, дуже багато що залежить від пам'яті людей — і тих, хто розповідає історію, і тих, хто її слухає.

Наші предки не мали можливості записати найважливіші пункти на фліп-чарті або сказати: «Я зроблю для вас копії, щоб вам було зрозуміліше». Якщо ви не можете нічого записати, вам залишається сподіватися тільки на пам'ять! Тому в культурах, заснованих на усній традиції, дуже високо цінувалися будь-які методи, які сприяли запам'ятовуванню, — ритм, ритм, візуалізація і, звичайно, історії. Досліджуючи зв'язок між навчанням, пам'яттю та уявою, можна зробити висновок: зі всіх засобів, виявлених або придуманих для того, щоб традиційні знання і вірування соціальної групи надійно запам'ятовувалися, найважливішою була усна історія.

Таким чином, наші предки винайшли історії, тому що їм було необхідно точно запам'ятовувати інформацію. Історія була не дивною забаганкою, а технічним засобом, що забезпечує виживання культури. Звідси стає зрозуміло, чому в деяких культурах історії вважалися священними.

Наші предки з'ясували: історії допомагають запам'ятовувати інформацію завдяки тому, що в них реальність переплітається з вигадкою, а це стимулює уяву. Вони зрозуміли: що тісніше зв'язана інформація з неймовірним і фантастичним, то краще вона запам'ятовується.

От чому в традиційних чарівних казках люди проходять крізь стіни, черепахи розмовляють із зайцями, вже не кажучи про зовсім фантастичні сюжети деяких ранніх міфів і легенд. Усі сучасні методи запам'ятовування та розвитку творчого мислення, якими б революційними вони на перший погляд не здавалися, насправді засновані на одних і тих самих стародавніх ідеях і спираються на одні й ті самі принципи.

Хоча сьогодні стилістика, зміст і акценти історій, можливо, і змінилися, їх основні цілі залишаються такими, як і раніше, — надавати інформацію, передавати культурні цінності, підводити слухача до певних ідей, які допоможуть йому вчитися, рости і розвиватися. Сила історій — у їх здатності мотивувати нас, викликати емоції, стимулювати уяву, примушувати розмірковувати про власне життя.

Багато історій можна назвати «метафорами життя». Слухаючи їх, ми отримуємо задоволення, розслабляємося, вмикаємо уяву і запам'ятовуємо сюжет. На більш глибокому рівні вони дозволяють нам справлятися з найважчими і заплутанішими аспектами людського життя, тому що є простими і позитивними аналогіями, допомагають думати і вчитися, розширюють нашу свободу вибору і показують нові способи вирішення проблем і подолання труднощів.

Історії у формах казок і міфів або випадків із життя полегшують процес навчання, тому що допомагають людям зрозуміти і запам'ятати нову інформацію і роблять її правдоподібною.

Метафора — це порівняння, паралель між двома, іноді, на перший погляд, абсолютно не пов'язаними один із одним елементами, які можна розділити на наступні групи:

«тема» — первинне поняття;

«посередник» — його метафоричний еквівалент;

«загальне» — загальні якості першого і другого;

«конфлікт» — відмінності між першим і другим.

Візьмемо, наприклад, вираз «у мене свинцева голова» у ньому:

«тема» — *моя голова*;

«посередник» — *свинець*;

«загальне» — загальні якості першого і другого: *відчуття важкості*;

«конфлікт» — відмінності між першим і другим: *голова — частина людського тіла, а свинець — метал*.

Саме взаєминами між реальністю і двома поняттями обумовлена прекрасна здатність метафори передавати інформацію.

Метафори можуть стати могутнім і абсолютно новим способом опису ситуації, переживань або проблем, особливо в контексті навчання. Вони можуть запропонувати свіжий погляд на речі, допомогти слухачеві зробити «рефреймінг» проблеми або побачити її в новому світлі й показати нові, іноді зовсім несподівані, способи її вирішення.

Метафорою може бути все, що завгодно, — від простої фрази до цілої історії. Наприклад, байка Езопа «Сонце і вітер» — це аналогія між тим, як проявляють свою силу сонце і вітер, і тим, як можна долати конфлікти. Приховане повідомлення цієї метафори таке: сила й агресія вітру — не найкращий спосіб досягти бажаного. Дана метафора побудована таким чином:

«тема» — *управління конфліктом*;

«посередник» — *сонце і вітер показують свою силу*;

«загальне» — загальні якості першого і другого: *можливість використання різних методів дії*;

«конфлікт» — відмінності між першим і другим: *різниця між природними стихіями і людьми*.

Щоб метафора виявилася ефективною, той, кому вона призначена, повинен бути в змозі виявити загальні елементи між власною ситуацією і метафорою, але при цьому остання не повинна здаватися йому банальною або повчальною.

Мова метафори часом впливає на слухача сильніше, ніж звичайна мова. Уявіть собі, що вам говорять: «Любов моя — яскраво-червона, яскраво-червона троянда». Ймовірно, це справить на вас незрівнянно сильніше і позитивніше враження, ніж: «Ну взагалі, ти мені подобається...».

Якщо картина варта сотні слів, то метафора варта тисячі картин. Адже картина — це нерухомий, застиглий образ, а метафора динамічна, кожен сприймає і розуміє її по-своєму; вона стимулює наше мислення, спонукає до роздумів, допомагає нам щось змінити в житті.

Метафора — один із найважливіших інструментів, що дозволяє хоч б частково досягнути те, що повністю досягнути неможливо: наші відчуття, естетичні переживання, етичні закони і духовне усвідомлення.

Хоча під словом «історії» зазвичай розуміють метафори й аналогії, корисно буде окремо розглянути, як можна використовувати в процесі навчання мову саме метафор. Даний аспект людської мови став широко визнаним засобом, який у живій і легкій для запам'ятовування формі допомагає людям набувати нових знань і переносити їх із добре відомих ситуацій в нові та незнайомі.

Досліджуючи використання метафор, можна навести три основні причини використання їх у повсякденному житті, і особливо в контексті навчання, — вони:

- допомагають нам говорити *стишло*;
- роблять нашу мову *яскравою*;
- дозволяють виражати *невимовне*.

Стислість. Ми часто користуємося метафорами, тому що з їх допомогою можна швидко, лаконічно, точно і зрозуміло для всіх пояснити чи повідомити будь-що. Наприклад, якщо вам говорять: «Я так боюся, душа пішла в п'яти», — це твердження не потребує наукового підтвердження. Людина, яка це говорить, не очікує, що її слова сприймуть буквально, адже кожен добре розуміє, що саме ця людина хотіла сказати, і більшість із нас може пов'язати ці слова з власним досвідом. Насправді вираз «душа пішла в п'яти» — коротка версія повідомлення

«я нервую, відчуваю тривогу, напругу, втрачаю контроль над ситуацією, мене легко збити з ніг».

Яскравість. Метафори — багате джерело виразних символів і барвистих образів, що пробуджують наші емоції. От чому зміст, який описують метафори, краще запам'ятовується. Крім того, ця інформація стає для нас достовірнішою і легше згадується. Наприклад, фраза «він накинувся на опонента неначе тигр» негайно викликає в уяві образ цієї сцени, і звичайно ж, цей образ живіший і яскравіший, ніж той, який би виник після фрази «він був дуже впевнений у собі».

Крім того, барвистість метафори змушує думати і стимулює уяву. Наприклад, метафори допомагають описувати і розуміти різні стилі лідерства (лідер може бути «акулою», доброзичливим «дельфіном», «кішечкою» або «Аттилою»), вони допомагають описати, ким можуть стати різні учасники команди («сіллю землі» або «підколотними зміями») або можуть дати чітке уявлення про організацію в цілому: знаходиться вона «на передньому краю», «риє землю» або «ледве зводить кінці з кінцями».

Метафори допомагають прояснити речі, які складно описати і лаконічно виразити звичайною мовою. Ми говоримо образно, коли нам складно щось пояснити. «Ця робота — пан або пропав», «ця робота — як ходіння по канату, мені доводиться весь час утримувати рівновагу».

Такі образи можуть допомогти описати труднощі та проблеми тієї або іншої діяльності.

З погляду навчання, метафора — чи то коротка фраза чи то якийсь образ з історії — новий метод опису потенційно складних проблем. Вона здатна запропонувати нові способи їх вирішення, тому що змінює сприйняття взаємин між проблемою і метафорою.

Метафори можуть стати у пригоді, коли потрібно спонукати людину проаналізувати і, можливо, змінити уявлення про самого себе, і рівень самооцінки. З цією метою можна використовувати картки з певними запитаннями, наприклад:

Якби ви були персонажем мультфільму, то ким саме?

Якби ви були подарунком на Новий рік, то яким?

Якби ви були запахом, то яким?

Якби ви були напоєм, то яким?

Слід зазначити, що відповіді на запитання «Чому?» дають можливість краще розібратися в певних речах, наскільки глибоко — залежить від кожної людини.

Такі ігри дарують людям масу задоволення, проте не варто недооцінювати їх глибину. Гра змушує людей огляти свою душу — хай

і в жартівливій формі; і ви зрозумієте, що одні готові це робити, а інші ні. Зазвичай варто розпочинати вправу, відповівши на ці запитання самому. Тим самим ви показуєте, як проходитиме гра і демонструєте, що теж готова розкритися.

Крім того, такі *засновані на метафорах ігри* допомагають людям переглянути своє ставлення одне до одного, стосунки з іншими підрозділами, компаніями або навіть зі всією організацією.

Використання метафор у процесі навчання може бути так само корисним, якщо ви працюєте з групою людей, які мають різні цінності, знання або культурні особливості. У такій групі іноді дуже складно досягти взаєморозуміння. Це можуть бути групи, що складаються зі співробітників різних відділів організації, якщо в ній не існує загальних цінностей і загального розуміння, або групи, в яких присутні люди різної статі, представники різних релігій або культур.

У таких ситуаціях метафори можуть зіграти дуже важливу роль, тому що сприяють взаєморозумінню — дають простір для обговорення їх сенсу і примушують поважати відмінності.

Метафорична уява — найважливіший засіб створення контакту й опису природи досвіду, якого немає в інших людей. Значною мірою це вміння засноване на здатності розширювати свої погляди і змінювати спосіб категоризації свого досвіду.

Уявіть річку. Вона починається десь у горах. Спочатку це невеликий струмочок, потім, спускаючись у долину, річка набирає швидкість і вбирає в себе інші струмочки. Так вона стала більшою, але в ній з'явилися водоверть і пороги. Через них деякі люди губляться, тонуть або розбиваються об скелі. Але водночас ці пороги дають річці велику енергію, і вона продовжує текти до моря...

Цей образ був дуже яскравим і виразним, а обраний «посередник», вода, знайома всім. Тож колеги негайно прийняли його ідеї.

Міфи. Як із часом був переключений зміст чарівних казок, так і сьогодні слово «міф» часто стає синонімом слова «брехня». Але спочатку міфом називали казкове оповідання, в якому обов'язково діяв герой — реальний або уявний і яке майже завжди відбувалося в надприродному або магичному світі.

Спочатку міфи були покликані допомогти людям додати сенсу оточуючому їх Всесвіту і вирішити, здавалося б, невирішувані проблеми.

Це вічні питання: який світ насправді? Як мені прожити своє життя? Як по-справжньому стати собою?

Сьогодні «міфами» часто називають унікальні самобутні історії, ритуали і традиції, які виникли в організації колись давно і зберігаються до нашого часу.

Дослідник Роджер Сперрі виявив, що кожна з півкуль головного мозку людини відповідає за певну психічну та інтелектуальну активність. Права частина мозку, з якою пов'язана ліва сторона тіла, відповідає за здатність мріяти, творчу обдарованість, уяву і сприйняття мистецтва, кольору, музики і ритму. Ліва частина мозку контролює праву сторону тіла та інтелектуальні здібності: мову, логіку, лінійне мислення і сприйняття цифр.

Але ці «половинки» не можна назвати незалежними одна від одної. Зв'язок між ними підтримує складний механізм, який називається «мозолястим тілом». Завдяки йому сотні фрагментів інформації дуже швидко переміщуються з півкулі в півкулю в обох напрямках.

Зазвичай у людини домінує або ліва, або права півкуля мозку, і за допомогою різних засобів, наприклад, опитувальників, можна визначити, яка півкуля домінує в кожного з нас. Але вважати себе «правопівкульним» або «лівопівкульним» — означає обмежувати свою свободу, тому що кожен із нас може задіювати обидві півкулі. Набагато розумніше — особливо з погляду навчання — знайти способи, що дозволяють однаковою мірою використовувати і розвивати обидві півкулі. Мозок схожий на мускули — використовуй, або втратиш!

Історії вимагають активності обох півкуль і від розповідача, і від слухача. Ліве зайняте сприйняттям, обробкою слів і послідовністю подій, а праве відповідає за уяву, зорові образи і творчість.

З погляду наступних когнітивних механізмів процесу навчання історії, метафори і аналогії можна ефективно використовувати у випадках:

- конкретизації;
- засвоєння;
- структуризації.

Конкретизація. Історії допомагають знайти сенс у тому, що може здаватися дуже складним, пов'язуючи це з конкретними прикладами. Наприклад, концепції постановки цілей, вирішення проблем або бенчмаркінгу можна проілюструвати за допомогою дуже простої історії, тому що слухачам стає легко пов'язати ці концепції з абсолютно реальною і конкретною ситуацією, зі своїм особистим досвідом.

Засвоєння. Навчання — це постійний процес інтеграції нової інформації з уже існуючою в нашій пам'яті. Історія, особливо традиційна казка або випадок, який міг відбутися з кожним із нас, ак-

туалізує вже наявну в мозку інформацію і примушує поглянути на неї по-новому. Історії особливо корисні, коли потрібно представити нову тему учням, що не мають потрібних знань, які вони б могли застосовувати. У такій ситуації історія може стати для групи орієнтиром.

Наприклад, сцена зустрічі Аліси з Чеширським котом з «Аліси в країні чудес» (додаток 3.1) відома всім з дитинства. Тоді ми розуміли її сенс буквально. Але коли ми чуємо цю історію зараз, ставши дорослими, в контексті «постановки цілей» або «вирішення проблем» вона негайно стає прикладом доречної і практичної моделі вирішення повсякденних проблем. Якщо запитати учнів: «Як пов'язана ця сцена з тим, як ми плануємо і ставимо цілі?» — усі зможуть дати відповідь! Вони використовують як точку відліку дитячі спогади і на їх основі засвоюють нову інформацію.

Структуризація. Ті, кому нові знання пропонують у вигляді історій, здатні застосувати нові концепції в інших ситуаціях, не пов'язаних безпосередньо з тією, в якій ці знання були отримані. Іншими словами, вони створюють нові структури знань, узагальнюють їх і переносять у новий, абсолютно відмінний від колишнього, контекст.

Наприклад, група, яка одного разу аналізувала казку «Ріпка», змогла виокремити в ній декілька ключових пунктів, що безпосередньо відносяться до основ створення команди і мають відношення до більш загальних аспектів менеджменту, наприклад, впливу та комунікації.

Учені провели серію експериментів із двома групами студентів. Обом групам протягом 45 хвилин читали лекцію, але в одній при цьому використовували історії, метафори і притчі, а в іншій — ні. До і після експерименту обом групам ставили запитання. Виявилось, що ті, хто слухали історії, по-перше, точніше і повніше запам'ятали нову інформацію, а по-друге, краще структували інформацію, тобто могли застосовувати нові концепції в інших ситуаціях і в ширшому контексті, ніж студенти з іншої групи.

Не менш показовим є вплив історій і наочних аналогій на процес навчання досить складним речам, наприклад, під час викладання матеріалу з електрики. У його дослідженні взяла участь 61 особа — учні початкових і середніх класів школи і студенти коледжів. Після сеансу навчання всі заповнювали тест із 40 пунктів, в якому були запитання з приводу фактичного змісту нового матеріалу.

Цей тест показав, що використання у процесі навчання історій і наочних аналогій призвело до підвищення успішності всіх учнів.

Результати тестів показали: ті, кого навчали за допомогою історій, набагато краще зрозуміли тему, і у них склалося повніше уявлення про взаємозв'язок концепцій, ніж у тих, кому історій не розповідали.

Кожна людина, слухаючи історію, завжди робить власні висновки і знаходить власний сенс. Те саме робить розповідач. Те саме робить і автор історії! У додатку 3.1 запропоновано історії, які краще всього використовувати в контексті навчання. Потім, як розповідач, ви зможете самостійно подумати:

1. У чому, на вашу думку, полягає сенс історії.
 2. Де і з якою метою ви хочете використовувати цю історію.
 3. Чи варто розкривати групі приховане повідомлення історії.
- Вирішувати вам!

Психологи з'ясували, що наша пам'ять краще всього діє за таких умов:

- якщо ми можемо пов'язати нову інформацію з визначеною і зрозумілою послідовністю або закономірністю;
- якщо залучаються емоції і уява;
- якщо ми можемо провести прості асоціації між двома ідеями;
- якщо інформація звернена до наших органів чуття — зору, слуху, нюху, дотику і смакових відчуттів.

Створення рапорту з аудиторією

Що таке рапорт? Слово походить від французького дієслова «rapporter» — переносити назад, повертати або передавати, англійською воно означає комунікацію або взаєморозуміння між людьми. Згідно з іншим трактуванням «рапортом» називають ситуацію, коли знаходяться з кимось «на одній хвили» або «говорять однією мовою».

Якщо ваш стиль спілкування припускає використання метафор і міфів, це дуже допомагає створити і підтримувати рапорт із групою або аудиторією. З погляду розповіді історій, створити рапорт — означає об'єднати три основні елементи: історію, розповідача і слухачів, і відповідальність за таке «об'єднання» несе розповідач.

Як тільки ви ухвалили рішення відносно змісту історії, її послання або основної ідеї і того, коли і де її розповісти, слід вирішити наступне — як розповісти історію? Які прийоми і техніку ви збираєтеся використовувати, щоб створити і підтримувати рапорт з аудиторією? Для відповіді на ці запитання необхідно врахувати таке:

1. Якого результату ви хочете досягти за допомогою даної історії?

Думаючи над цим, формулюйте позитивні речення, наприклад: «Я хочу, щоб учні уважно на мене дивилися», а не «Я не хочу, щоб вони поводитися так, ніби їм нудно».

Яка специфічна поведінка учнів покаже вам, що ви досягли своєї мети? Ви хочете, щоб вони сміялися, плакали, уважно дивилися на вас, робили записи, дивилися в стелю?

2. Будьте уважні, помічайте, яку реакцію викликають ваші слова і дії.

Для цього краще розповідати історію по пам'яті, а не читати з аркуша. Це дозволяє підтримувати з аудиторією візуальний контакт. Спостерігайте за реакцією слухачів, але не робіть поспішних висновків. Якщо учень відкинувся на спинку стільця, зчепивши руки на потилиці, це ще не означає, що йому нудно, — можливо, він просто відкинувся на спинку стільця, зчепивши руки на потилиці! Коли ви уважно слухаєте, ви сидите, випрямившись і трохи подавшись уперед, склавши руки на колінах. Але це зовсім не означає, що інші люди поведуться так само! Якщо поведінка учня вас турбує, перевірте свої здогадки — поставте йому будь-яке запитання, що описує його поведінку, наприклад: «Сашко, я бачу, ти нахмурився, тобі щось незрозуміло?», — проте не варто висловлювати оцінних думок на кшталт: «Я бачу, тобі нудно».

3. Ваша поведінка повинна бути гнучкою.

Якщо ваша історія не викликає тієї реакції, на яку ви розраховували, будьте готові змінити свою поведінку, більше того — змінійте її доти, доки не отримаєте потрібної реакції. Можна, наприклад, змінити тон голосу, позу, жести або візуальний контакт. Можна скоротити історію, зробити її довшою або ж залучити аудиторію. Змінивши свою поведінку, відстежуйте, як реагують на неї учні й наскільки їх реакція відповідає вашій меті.

Остерігайтеся пастки, в яку так часто потрапляють учителі. Вони говорять про гнучкість своєї поведінки: «Ну, я просто така людина; нічого не поробиш... Я ж не можу змінити себе!». Але всі ми чудово уміємо це робити і справді майстерно багаторазово міняємо свою поведінку протягом дня — і на роботі, і вдома. Питання в мотивації, а не здатності.

Розповідаючи історії, необхідно змінювати свою поведінку, але водночас уникати раптових змін. Не потрібно ні сіло, ні впало починати говорити з акцентом або співати пісні. Це не допоможе створити рапорт, а всього лише викличе у людей тривожне відчуття, що ними маніпулюють.

3.2. ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ АКТИВНОГО НАВЧАННЯ

Використання методів активного навчання є вкрай важливим тому, що вони мають великий вплив на процес засвоєння знань та вироблення особистісних якостей. Так, одні дослідження свідчать, що учні віддають перевагу методам активного навчання, а інші вказують на те, що з погляду оцінки методів активного навчання та традиційних лекцій показники успішності засвоєння знань учнів та студентів є співвимірними, а от показники опанування новими навичками значно перевищують ті, що їх було досягнуто після курсу звичайних лекцій та уроків. Доведено також, що значна кількість учнів з різними індивідуальними навчальними стилями засвоює знання ефективніше, коли використовуються активні методи навчання. Іншими словами, для нас, як викладачів, має бути важливішим не лише те, як багато знає людина, а ще й те, як багато вона дізналася, навчаючись, та як вона використовуватиме здобуті знання. *Отже, вдумливий підхід до використання методів активного навчання охоплює такі моменти: ми все більше дізнаємося про безліч способів, за допомогою яких можемо ефективно активізувати нашу викладацьку практику, і залучаємося до практики саморефлексії щодо власного викладання, а також вивчаємо, яким чином учні навчаються найефективніше.*

Часто терміном «активне навчання» послуговуються надто вільно, хоча він має специфічне значення. Багато освітян стверджують, що навчання саме по собі є активним, а учні активні навіть під час слухання лекції. Проте, на наш погляд, учні, навчаючись, повинні робити набагато більше, аніж просто слухати та фіксувати готові думки викладача. Вони можуть продукувати інформацію самостійно, визначати та обговорювати проблеми, знаходити шляхи їх розв'язання, спостерігати, планувати. Вони повинні мати змогу застосовувати нові знання та навички на практиці, створювати зворотні зв'язки. Їх також треба залучати до мисленевих операцій вищого рівня — аналізу, синтезу, оцінювання. У цьому контексті ми визначаємо активне навчання як *таке, що залучає учнів до участі у виробленні пізнавальної інформації та пробуджує особисту відповідальність за те, що вони роблять.*

Поняття «метод», як наукова категорія, охоплює комплекс зовнішніх та внутрішніх дій дослідника. Педагогіка співробітництва, в осно-

ву якої покладено принципи активного навчання, розподіляє ці дії за ступенем активності учнів (методи пасивні й активні), за джерелом знань (словесні, практичні і наочні), за дидактичною метою (методи формування знань, умінь і навичок, закріплення, перевірки та ін.) Використання кожного методу передбачає застосування ряду прийомів педагогічної роботи (вітання, обговорення, анування літератури, дискусія, художнє слово та ін.). Погоджуючись із попередніми класифікаціями та визначеннями, вважаємо за необхідне підкреслити специфіку своїх поглядів, виходячи з основної мети навчальної діяльності. В епіцентрі нашої уваги перебувають такі способи роботи вчителя, які максимально сприяють встановленню взаємозв'язків між учасниками навчання, активізації самостійності, створюють атмосферу порозуміння, формують ставлення до навчання та самих себе. Отже, на нашу думку, **методи активного навчання — це такі способи навчальної взаємодії, що активізують самостійність думок учнів, залучають їх до процесу вироблення інформації, формують систему ставлень, створюють атмосферу порозуміння та співпереживання, роблять учнів справжніми суб'єктами навчання.**

Методи активного навчання ми розподіляємо залежно від структури уроку та завдань кожного його етапу. Основною метою методів, які використовуються на підготовчому етапі, є створення атмосфери порозуміння та емоційного комфорту, виявлення досвіду та очікувань учнів, а також включення в тему. У ключовій частині уроку відбувається засвоєння основного змісту, тому і методи основної частини спрямовані саме на забезпечення максимально успішного засвоєння пізнавальної інформації. Методи завершального етапу спрямовуються на підсумкову роботу, закріплення інформації, а також допомагають встановлювати зворотні зв'язки. Методи компенсуючого впливу активізують увагу учнів, допомагають конструктивно організувати роботу, психологічне розвантаження, перепочинок, збалансувати різні види діяльності, створити позитивний емоційний настрій. *Методи активного навчання втілюються за допомогою низки більш конкретизованих прийомів роботи вчителя — ігрових вправ, практичних завдань, рольових та ділових ігор, мозкових штурмів, обговорення проблеми в командах та парах тощо.*

Наведемо деякі принципи ефективності сучасного уроку.

1. Навчання залежить від мотивації

Залучення учнів до активного навчання значною мірою залежить від наявності конструктивної мотивації до навчальної діяльності. Вчителю варто пам'ятати, що кожна людина шукає у навчанні відповіді на питання, що стосуються її особистого життя, можуть підказати

вихід у кризовій ситуації, дати змогу реалізувати себе, задовольнити допитливий розум. Учні вважають висококваліфіковану професійну діяльність не лише соціально важливим явищем, а насамперед, особистісною, суб'єктивною цінністю. Тому вчитель повинен пам'ятати, що мотивування навчальної діяльності учнів — необхідна складова уроку. *Мотивація навчання забезпечується через цікаву, змістовну діяльність, актуальність тематики, самопізнання та самооцінювання, використання нестандартних технік, практичну значущість учіння, емоційну насиченість взаємодії, колегіальну підтримку та ін.* Сприяють реалізації цих підходів конкретні ситуації, якими має бути насичена навчальна діяльність — ситуації визнання, успіху, емпатії, обговорення, колективного перегляду, полілогічного спілкування, самооцінювання, самоаналізу, самовипробування, самопорівняння.

Учитель повинен пам'ятати, що подання нової інформації повинно спиратися на раніше здобуті знання, інтегрувати нові ідеї в контекст відомого.

2. Навчання залежить від створеної атмосфери комфорту та взаємоповаги

Успіх навчання залежить від атмосфери, яка виникла в процесі навчальної взаємодії. *Атмосфера в аудиторії чи класі справляє значний вплив на мотивацію кожного учня, полегшує усвідомлення розвитку необхідних професійно значущих рис, активізує процеси творчості та пізнання.* Вся діяльність учителя має бути насичена турботою про створення сприятливого психологічного клімату на заняттях. Досягається це насамперед через поведінку самого вчителя — він повинен схвалювати, підтримувати міркування та висловлювання різного характеру, не вдаватися до зауважень, заборон, критики, а тим більше до погроз чи принижень. Метою діяльності вчителя, крім виконання навчальних завдань, є зміцнення впевненості учнів, підтримка позитивної самооцінки та самоповаги. Тільки така атмосфера комфорту та взаємоповаги створює умови для нових ідей, поглядів, міркувань. Тільки такий підхід дозволяє учням максимально застосувати свої можливості та ефективно працювати.

Сприятливими для створення такої атмосфери є «криголами» — вправи, що їх застосовують на початку занять задля встановлення позитивних стосунків, знайомства, розкриття учасників. В основній частині занять також звертають увагу на те, як учні ставляться один до одного, співпрацюють, допомагають, висловлюються. Заклучна частина уроку дозволяє встановити, задоволені чи не задоволені учні різними аспектами навчального процесу, в тому числі й атмосферою,

що утворилася. Допоміжні методи навчання також ефективно «працюють на атмосферу», оскільки допомагають зняти емоційне напруження, збалансувати різні види діяльності, стимулювати пам'ять та увагу. Все це сприяє успішній роботі кожного учасника, спонукає його максимально реалізуватися.

3. Навчання стає ефективнішим, коли учасники самі керують ним

Серед завдань, які треба реалізувати під час навчальної діяльності, — стимулювання подальшої самоосвіти учнів, їхньої потреби самовдосконалюватися. Якщо такої потреби немає, якщо вчителю не вдалося пробудити допитливість та зацікавленість, важко розраховувати, що учні докладуть зусиль, аби рушити далі стежиною знань.

Будуючи навчальну діяльність, дуже важливо відчувати баланс між процесами розвитку та саморозвитку, керування та самокерування, унормувати поняття «сам» і «не сам». Якщо учень вправний у самостійних діях, має внутрішні резерви до самовдосконалення, прагне йти вперед — це позитивна база для здійснення навчальної діяльності, на неї може спиратися вчитель. В іншому випадку потрібно розсудливо включати можливості зовнішнього впливу, які пробуджують потребу у самовихованні та озброюють учня засобами професійного саморозвитку.

4. Навчання має бути практико орієнтованим

Суть цього принципу полягає у забезпеченні можливостей інтегрувати здобуті знання, вміння, навички у вирішення повсякденних практичних проблем. Найрашлівішим засобом досягнення цього є ретельне планування роботи. Планування уроку гарантує відповідне охоплення матеріалу з тим, щоб жоден важливий момент чи дія не були пропущені. Планування вимагає від учителя цілеспрямованості та обов'язковості. Проте, на відміну від структурованого підходу, спланованість не виключає можливості спонтанних дій і виникнення несподіваних ситуацій. *Планування — це підмостки сцени, на якій розігрується вистава уроку.*

У вступній частині уроку вчитель привертає увагу до проблеми, з'ясовує очікування учасників, зацікавлює темою, дає можливість визначити проблему і переконатися в тому, що зміст роботи має значення для практичної діяльності. В основній частині уроку викладається найважливіший зміст.

Спеціальний добір завдань, вправ, формулювання спонукальних запитань, перевірка якості виконання завдань, презентування результатів роботи в групах, що його здійснюють самі учасники, — все це дає змогу сформувати певні навички, які допоможуть у реальних си-

туаціях. Заключна частина уроку має поглибити розуміння того, як були пов'язані між собою окремі частини заняття, яке значення мала кожна з них для практичної роботи. Окрім цього, вона встановлює зворотний зв'язок, що дозволяє конкретніше з'ясувати практичні потреби того, хто його надає, відповідно до цього внести зміни під час тренінгу.

Учитель може досягти успіху, проводячи навчальну діяльність, лише забезпечивши практичну значущість змістових та методичних аспектів своєї роботи, постійно створюючи проблемні ситуації, стимулюючи мисленнєві операції, розмірковування, практичні дії. В цьому разі навчання стає для учнів потрібним, вагомим, вони отримують задоволення від навчального процесу та стають повноправними суб'єктами навчання.

5. Навчання має відповідати індивідуальним особливостям навчання

Цей принцип акумулює в собі усі попередні та спирається на них. Його своєрідністю є урахування ширшого кола відмінностей як індивідуального, так і особистісного характеру. До індивідуальних відмінностей відносимо вік, стать, тип вищої нервової діяльності, стан здоров'я, стан аналізаторів та інші характеристики природного, біологічного розвитку людини. До особистісних зараховуємо відмінності характеру, інтересів, мотивів, спрямованості, цінностей, досвіду, поглядів та переконань.

Аби реалізувати цей принцип, *учитель насамперед повинен уміло використовувати різноманітні методи виявлення індивідуальних відмінностей учнів — від простого спостереження за поведінкою та діяльністю учасників, опитування та анкетування, до аналізу продуктів їхньої індивідуальної діяльності, створення нескладних експериментальних ситуацій природного характеру.* Застосування методів активного навчання дає змогу наситити навчальну діяльність формами роботи, які висвітлюють відмінності характеру, темпераменту, мотивів, інтересів, захопленіх дослх учнів. У подальшій роботі *вчитель аналізує зведену інформацію про того чи іншого учасника та приймає рішення про найефективнішу організацію його навчання.* Це позначається на всіх аспектах діяльності: виконанні вправ та практичних завдань, залученості до різних видів роботи дорослого учня, виборі шляхів впливу на його погляди та переконання, індивідуальних поясненнях, темпі діяльності тощо.

Ми пропонуємо тільки деякі методи, які можуть бути корисними вам для організації процесу навчання (Додаток 3.1).

Використання активних методів навчання

Етап уроку	Метод
Початок/мотивація	Перекличка; вервечка імен; алфавітний порядок; гра у лото (бінго); мішанина з іменних табличок; алфавітні підписи; чи знаєте Ви своїх сусідів; «кидання» іменами; встановлення правил; навчальний контракт
Основна частина уроку	Обговорення; обговорення в підгрупах; картки відгуків; голосування; навчальні партнери; «батого»; прес-конференція; акваріум; покликати нового речника; правда чи неправда; активні дебати; мозковий штурм
Підсумок	Повторення; чотири ключових слова; музичний огляд; карта ключових слів; обговорення у групі; щоденник рефлексії

Кожен учитель повинен пам'ятати, що саме на заняттях, які можуть зацікавити учнів, активізувати їхню діяльність через використання різноманітних методів навчання і коли учень відчуває себе активним учасником процесу, досягається найбільша їхня ефективність.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Практичне завдання 1

Підберіть відомі вислови, метафори та афоризми до кожної частини уроку з теми, яку ви викладаєте.

Практичне заняття 2

Розробіть план уроку з предмета, який ви викладаєте, для кожного етапу використовуйте активні методи навчання.